

NECESIDADE DE INVESTIGACIÓNS CIENTÍFICAS NA ILLA DE ONS “BATERÍA DE COSTA NA COVA DO LOBO”

Por: Celestino Pardellas de Bias

INTRODUCCIÓN

Tocabamos o tema das Fortificacións da costa das Rías Baixas na revista AUNIOS¹ referíndonos ao ano 1810 cando expulsados os franceses de Galicia miraron a necesidade de blindar e protexer as rías galegas da entrada de posibles inimigos que viñeran por vía marítima.

Para defenderse desas posibles incursións, decidiron construír baterías de defensa coas súas conseguíntes pezas de artillería cun alcance, o suficientemente efectivo, como para cumprir a súa misión de salvagarda da costa.

Entre as zonas escollidas, nas Rías Baixas, estiveron as illas de Cíes e Ons. Para iso puxéronse sobre a mesa, e a disposición de quen correspondera, todas as facilidades, tanto económicas como burocráticas para poder levar a bo porto.

O certo foi, polo menos nas que se pretenderon facer en Ons, que visto que o perigo pasara e que a economía non estaba moi boiante, en pouco tempo quedaron sen presuposto e con grandes dificultades para poder rematar o que con tantas ganas comezaran. En menos de tres anos a idea derrubouse e só quedaron os muros do proxecto que ía a ser.

Durante case cen anos, 1810-1910, houbo unha relativa normalidade nas rías, no que se refire a accións bélicas, pois agás algún tema corsario e de piratería, pouco máis podemos salientar nesa centuria, polo que a temporal tranquilidade non daba pé a levar a cabo construcións de defensa marítima nas rías baixas galegas.

Co estalido da Primeira Guerra Mundial comezaron a xurdir en Galicia, aínda que España mantívose á marxe, pequenos acontecementos, como o recalar de buques nos seus principais portos, aínda que estes eran neutrais, episodios bélicos nas súas proximidades con afundimentos de submarinos, espionaxe,..., así como tamén vantaxes económicas relacionadas coa pesca e a conserva ao subministrar alimento aos exércitos belixerantes,...

Aínda así, non houbo necesidade, polo menos nas rías Baixas, de armar as súas costas en previsión de defensa por posibles ataques marítimos, pero o certo é que debeu de prender algún tipo de receo que rematada a contenda no ano 1919, catro anos despois, 1923, aproveitando que o acoirazado España, embarrancado preto de Melilla, non se podía rescatar, tomaron a decisión de abandonalo, non sen antes, retirar as importantes pezas de artillería de que dispoñía que acabaron na que ía a ser a batería de costa de Cabo Silleiro en 1923.

Non sabemos se antes comezaran, por algún motivo estratéxico, as obras da Batería de Costa de Cabo Silleiro, o que si coñecemos é que a partires do comezo da Guerra Civil Española, os sublevados viron a necesidade de protección das costas das Rías Baixas e comezaron a construción de varias baterías.

As Baterías de Costa, con posible variante de ano de comezo, principiaron no ano 1936, e con posteriores modificacións e ampliacións, estas foron as construídas entre a Península do Barbanza e a Serrada Groba, para defensa da entrada das rías de Arousa, Pontevedra e Vigo:

J1, situada en San Vicente, O Grove con 4 canóns.

Lugar de San Vicente (O Grove) onde está a batería de costa J1

¹ Celestino Pardellas de Bias. “Baterías de defensa na Illa de Ons I, II, III”. AUNIOS nº 22,23,24. 2016, 2017,2018. Asociación Cultural Pineiróns.

J2, situada en Cabo Udra, Bueu, con 2 canóns.

J3, situada en Monteferro, Nigrán, con 3 canóns.

J4, situada en Cabo Silleiro, Baiona, con 3 canóns.

Das catro, actualmente só está en activo con presenza e actividades militares a de San Vicente que dependeu do Rexemento de Artillería do Cuartel de Campolongo, hoxe da BRILAT e onde, ao igual que as outras, só serviron para manobras militares, nunca entraron en activo en contenda bélica.

INICIO DOUTRAS BATERÍAS: PUNTA FAXILDA E ONS

Estamos a principios dos anos 40 s.XX. España rematara a súa guerra fratricida e os sublevados vencedores, estaban comezando o pago a Alemaña e Italia da súa axuda. En Europa respirábanse aires de nova contenda e España, aínda que quedaría de novo neutral, ten unha posición estratéxica....

Galicia e no caso que nos compete, as Rías Baixas, están nunha situación privilexiada para calquera país europeo en contenda. Nas proximidades hai xacementos de volframio, necesario para a industria bélica. Os portos, sobre todo o de Vigo, vai ser importante para buques belixerantes no seu descanso e avituallamento. Preto das nosas costas, van ser afundidos submarinos alemáns....

Poderíamos seguir dando un bo número de datos que demostran que as costas galegas e, en especial pola súa doada navegación, as das rías Baixas, poden ser lugar estratéxico para barcos e submarinos que estean en contenda na recente estreada II Guerra Mundial. É por iso que o Xeneral Franco decide, a carón de reforzar as Baterías de Costa existentes na zona, comezar a construción dalgunha máis para mellorar o espazo defensivo.

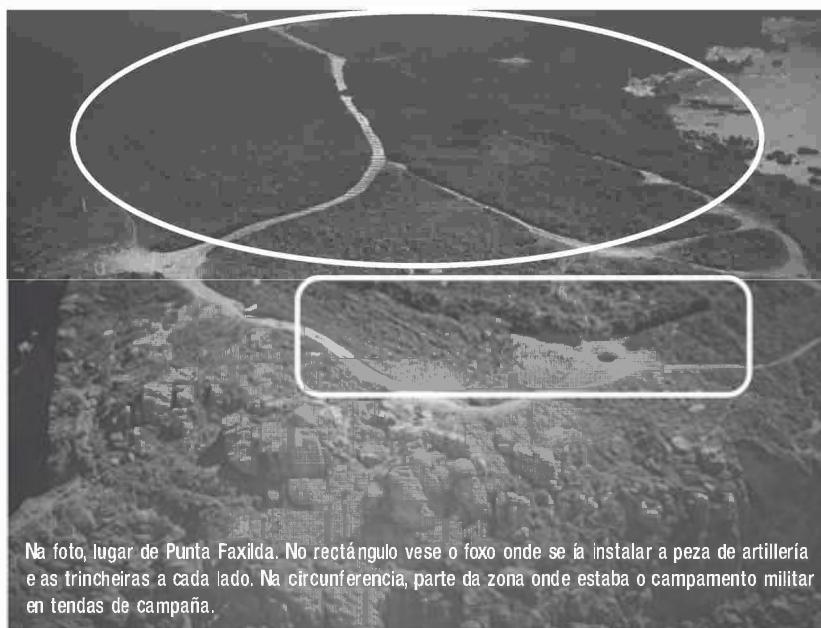
Punta Faxilda

Punta Faxilda está situada na Península do Salnés, entre as rías de Arousa e Pontevedra e fronte á Illa de Ons, na parroquia de Noalla, municipio de Sanxenxo. No caso que nos incumbe, entre as Baterías de San Vicente e Cabo Udra.

Ten unha situación óptima para a protección da costa do Salnés, xa que, a Illa de Ons pode dificultar a visión de entrada á Bateria de Cabo Udra e, a de San Vicente, pola súa posición, vería moi difícil defender tamén a entrada por ese lugar, por iso o Ministerio do Exército debeu ver case imprescindible posicionar outra Bateria en Punta Faxilda, cunha excelente visión da costa entre Cabo Silleiro e San Vicente e así defender mellor a entrada cara á Ría de Pontevedra de calquera barco inimigo.

Ata o de agora hai un déficit de datos sobre esta nova Bateria (sería un punto importante de investigación). O que si sabemos é que as obras comezaron a principios dos anos 40 e alí houbo un destacamento ata, polo menos, finais dos 50.

Comezaron as obras cun importante arranxo dos accesos. A execución destes accesos, quizais, foi o único interesante deste intento de posicionamento de nova Bateria, xa que tiveron que preparar, mellorar e realizar unha estrada entre o concello de Sanxenxo e a zona de Noalla pola costa, que só dispoñía de camiños, case de carro. Comentaba o Sr. Jacinto, propietario do Asador Pinarejo, no lugar de Soutullo en plena estrada entre Sanxenxo e O Grove: *“Tivemos que preparar os camiños para facer unha carretera pola que puideran pasar os camións para ir ata a Faxilda onde se estaba instalando o destacamento. Grazas a eles, hoxe temos esta carretera que deu vida aos terreos dos desherdados, aos que lles deixaban as peores propiedades onde non se podía cultivar. Alí estiveron anos...”*

Na foto, lugar de Punta Faxilda. No rectángulo vese o foxo onde se ía instalar a peza de artillería e as trincheiras a cada lado. Na circunferencia, parte da zona onde estaba o campamento militar en tendas de campaña.

Hoxe, aínda que se atopa nun estado deplorable esta zona pola acumulación de lixo, vexetación,..., e, sobre todo, pola falla de interese por parte do Concello de Sanxenxo para aseala e axeitala, atopamos estes restos: Un foxo onde se ía a instalar un dos canóns e dúas trincheiras a cada lado. Tamén parece que hai un espazo, hoxe moi taponado, ao norte deste foxo, onde comezaran a abrir outro, o que nos fai supoñer que a idea primaria era a da instalación de dúas pezas de artillería, aínda que hai quen fala de tres.

Nos terreos lindeiros, non chegaron a facer obras de importancia como as que podemos ver nas outras baterías de costa para albergar ás tropas ou destacamento. Instaláronse tendas de campaña, de tipo militar, e zonas de servizos e de garda de material. Comentan que nas tendas durmían e facían vida os soldados; os xefes e oficiais, agás os que estiveran de garda, durmían nas casas de veciños da zona.

A cociña e supoñemos que a zona de comedor, estaba un pouco máis afastada, quizais buscando un lugar máis abrigado para desenvolver ese cometido. Estaba situada onde hoxe atopamos o cámping Monte Cabo, a menos de 100 metros das tendas dos militares, é por iso que esa zona ten o topónimo de “As Cociñas”.

Dende logo, sen unhas instalacións como as que podemos ver nas Baterías tipo J, a vida no inverno nesa zona, con influencia de ventos dominantes de norte e sur, debería ser moi complicada.

Aínda que estiveron alí un largo tempo, e onde fixeron a mili moitos dos habitantes da zona, o certo é que nunca se chegaron a instalar pezas de artillería, o que quere dicir que esa década que vai dos 40 aos 50, as dificultades económicas eran moi complicadas no país. O decurso da Guerra Mundial e a posterior derrota alemá deixaba a España nunha posición complicada e quizais esperando que a paz en Europa no complicara máis o estado no que se encontraba o país, o feito é que Punta Faxilda seguiu en uso militar durante uns anos máis e despois abandonaron a zona.

O que si, aínda que non houbo canóns instalados de xeito permanente, foi un lugar onde se realizaron innumerables manobras militares e a onde transportaban dende Pontevedra e Marín (Escola Naval) pezas de artillería para realizar operacións e exercicios de tiro.

Illa de Ons

Son os anos 40 s.XX. Vén de rematar a Guerra Civil. Hai necesidade de protexer as nosas costas de posibles inimigos, aínda que, máis de Alemaña e Italia que nosos. O Ramo de Guerra estuda a posibilidade de reforzar a seguridade coa instalación de máis baterías de costa nas Rías Baixas. Punta Faxilda e Illa de Ons, poden ser lugares estratéxicos. Comezan os preparativos....

Como estaba por aquelas datas a Illa de Ons para que poida ser empregada para fins de defensa? Mirémolo a grandes liñas:

— Ons era propiedade de Didio Riobó. Didio era de ideas republicanas. Didio, nos anos anteriores á Guerra Civil non harmonizaba ben cos potentados da conserva en Bueu e no Morrazo. Co estalido da contenda, vai ser perseguido polas súas ideas debido a delacións deses antigos “amigos” cos que xurdiran problemas por cuestións de negocios. Aínda que tiña medios para fuxir, prefire refuxiarse en Ons. Aínda así, toma unha decisión evitable, como foi o suicidarse na propia Illa a principios de outubro do ano 1936. Incrivelmente, a súa viúva, que tiña que saber dos problemas do seu home, Didio, cos conserveiros, decide que quede como administrador da empresa Isla de Ons, S.L., un dos conserveiros considerado “camarada”, D. Gaspar Massó. Sobre a xestión de Massó, vigoempresa.com comenta: “...parece ser que en sus años de gestión sacó en beneficio un buen provecho de la actividad pesquera, mientras que los Riobó veían como sus réditos descendían de manera muy considerable”.

Pasados case cinco anos de xestión por parte dos Massó, 1941, o exército ve na Illa de Ons, xunto con Punta Faxilda, un posible punto estratéxico de defensa e, por medio do Ramo de Guerra, decide expropiala con fins militares.

Expropiación de Ons. Base de Submarinos

O tema da expropiación é levado en secreto nos despachos. Os illáns non teñen coñecemento oficial do que está a acontecer, aínda que xurde posteriormente un documento no que se di que os veciños foron avisados de que poderían ser desaloxados. Preguntados os veciños de máis idade (a principios dos anos 80 s.XX, os informantes tiñan entre 60 e 80 anos, é dicir, nados entre 1900 e 1920, co que en 1941 terían entre 41 e 21 anos, idade suficiente para saber o que sucedía), non tiñan coñecemento de que se lles facilitara algún documento nin colectivo nin individual por familia e casa, asinando o recibín, no que se lles informara do posible desafiuzamento das súas vivendas.

Os veciños sospeitaban que algo acontecía ou ía acontecer, cando viron os galeóns dos Massó preto do mínimo embarcadoiro existente daquela, principios dos anos 40, e que neles se cargaban os efectos que os Riobó tiñan na súa mansión illán. Terían os familiares, herdeiros de Didio Riobó, coñecemento diso?

Quizais os Massó, tiñan información privilexiada e sabían que esa casa grande preto do embarcadoiro e da zona subministros (alí tiña Riobó unha tenda-bar) podería ser empregada como cuartel ou aloxamento para os militares que despois virían a Ons, sen saber cal sería o seu obxectivo, e polo cal foi expropiada a Illa.

Dende logo coidamos que ese conto que xurdiu de que Ons ía a converterse nunha base de submarinos alemáns, non ten nin pés nin cabeza. Para ese cometido, só poderíase pensar na zona leste, e iso con moitísimas problemáticas, e dende logo, realizando unha grande infraestrutura para que, de verdade, servira como tal. Estaban as arcas españolas neses anos para meterse neses gastos? E, Alemaña, en plena II Guerra Mundial, ía mandar cartos para realizala? Sería unha quimera só pensalo, podendo utilizar calquera punto das Rías Baixas para ese cometido.

Houbo, e aínda hai, un enorme receo por parte do Exército para dar a coñecer e abrir os seus arquivos co fin de pesquisar que foi ou que pasou daquela en Ons, o por que da expropiación, cal foi o motivo para que se enviara alí un destacamento, din que de vixilancia, e estivera case ata os anos 50,..., e un longo etc... O pouco que sabemos é de boca dos veciños que viviron nesa etapa ou do que lles contaron os seus pais e avós, tendo en conta o medo que había pola represión á que foi sometido o pobo².

Caseta de vixilancia preto da Cova do Lobo

Á espera de que un día permitan aos investigadores acceder aos arquivos militares, só temos, para poder ir abrindo algunha ventá sobre este tema, os testemuños dos veciños, algún documento que poida xurdir e ir sacando conclusións segundo as informacións que nos van chegando, polo xeral hipotéticas.

Comezaremos buscando un por que á expropiación. Poderíamos ir en dúas direccións. Unha baseada na procura dunha fórmula legal para facerse coa propiedade, quizais moi lucrativa e rendible nun futuro, a un suposto republicano e masón. Outra podería ser, a posición estratéxica de Ons, tendo en conta o conflito bélico que estaba ocorrendo en Europa e con dous aliados na contenda aos que había que axudar.

Eu case tiraría por unha mestura das dúas. Ons, xunto a Punta Faxilda, eran dous lugares estratéxicos para defensa da costa pontevedresa e, á vez, a Illa sería confiscada legalmente a un republicano.

A resposta non se fixo esperar, tramitado todo o papelorio legal e paralelamente ás obras que se levaban en Faxilda, a Ons acude un destacamento militar. A súa misión, segundo contan os veciños, era instalar na zona de monte de Cova do Lobo, na parte nordeste da Illa, un posto de vixilancia, e así se fixo. En pouco tempo e mentres facían vida no Faro,

O "General Mola" embarrancado a carón do Illote da Freitosa na Illa. Único submarino que tivo en Ons a súa "Base" e morte

² Foto submarino: sacada do artigo "El arma submarina; 100 años en imágenes. 1915-2015". Publicacións.defensa.gob.es

construíuse un recinto que, din, servía de lugar de vixilancia de entrada de barcos polo Centulo e, supoñemos que, segundo foran, darían aviso.

Non entendo ben esta posición de control, xa que a edificación estaba nunha zona baixa e só se darían conta da presenza dunha embarcación, non momento que xirara polo illote do Centulo. Ademais, hai que ter en conta que, mesmo enfronte e con mellor visibilidade desa zona, estaba o destacamento de Punta Faxilda que podería dar máis rapidamente aviso de calquera incursión.

Os informantes non estaban moi seguros da situación real dos militares do destacamento, pois algúns apuntaban a que o posto de vixilancia estaba no Faro, o que é máis lóxico, e que a esa construción de Cova da Loba ían a descansar, comer e durmir, non quitando que tamén dende alí fixeran quendas de garda.

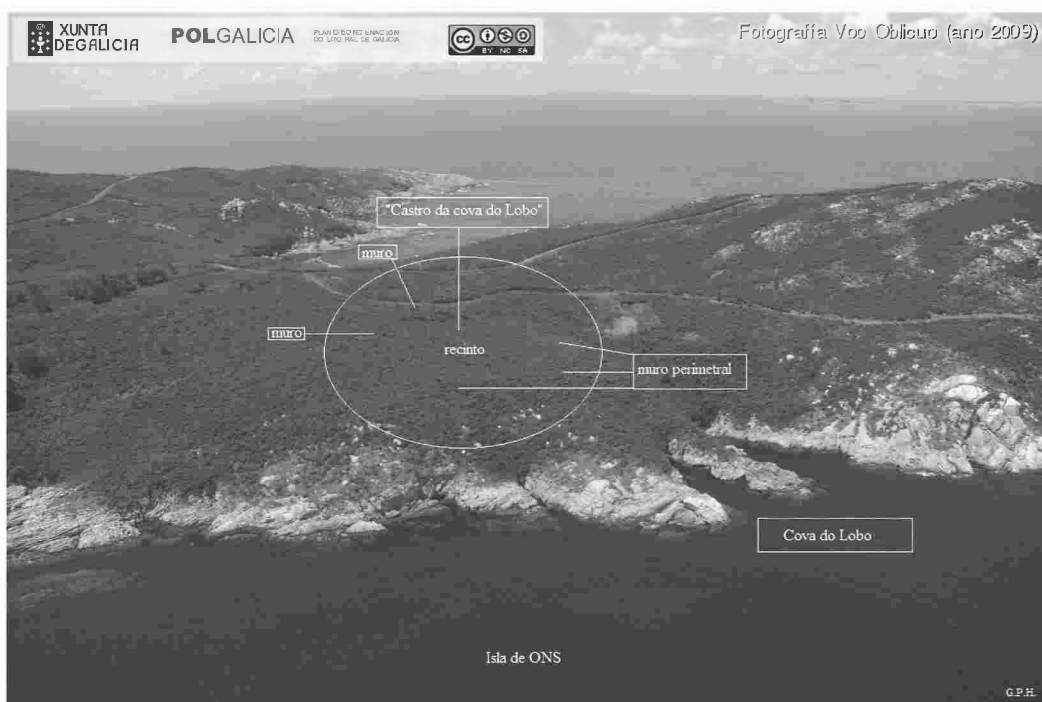
De todos os xeitos, segue sendo moi confusa a situación. Se a vixilancia se facía dende o Faro, por que non utilizaron como lugar-habitación a casa confiscada á familia Riobó en Curro? Era un lugar máis céntrico, con mellor acceso e máis preto do Faro, á vez terían máis comodidades e vida social cos veciños. Por que escoller logo unha zona máis inhóspita, afastada do Faro, sen vida social,..., e coa problemática de ter que realizar unha nova construción?

Moitas dúbidas que habería que investigar: Por que o motivo desa construción? Cal era a súa misión? Por que non escoller a mansión dos Riobó? Que tipo de manobras realizaban? Chegaron a pensar nalgún intre de levar a cabo o posicionamento dalgunha batería no lugar? Falan de que estiveron alí arredor de cinco anos, non é unha estancia moi longa só para servir de vixilancia?...

Moitas incógnitas, o que si é certo é que enriba da zona coñecida como Cova da Loba, houbo unha construción da cal, penso, que aínda quedan no chan as baldosas que eu vin a principios dos 80 s.XX despois dun incendio que devastou toda a zona norte da Illa e que, segundo me relataron posteriormente os veciños, foi unha área de vixilancia militar a mediados dos anos 40 s.XX.

Sinto non poder ofrecer máis datos sobre este tema, o que si pretendo é deixar portas abertas á investigación e coido que neste modesto artigo ofrezco fíos polos que tirar para coñecer máis do pouco que sabemos da historia de Ons. Estes anos que van dende 1934 a 1950 ocorren na Illa moitos acontecementos que deberían ser investigados en profundidade.

Por poñer un exemplo e seguindo unha orde cronolóxica: Ons case é adquirida polo Estado para crear unha colonia de vagos e maleantes. Sublevación dos veciños pedindo as terras que traballan. Xorden problemas entre Didio Riobó e os conserveiros de Bueu. Didio é delatado e perseguido. Didio suicídase. Faise cargo da Illa a familia Massó. Hai dúbidas sobre a posición de Gaspar Massó na persecución de Didio Riobó. Causa estrañeza que a viúva de Didio nomee a Gaspar Massó como administrador da Illa despois do ocorrido co seu home. Que relación había entre a viúva de Riobó e a familia Massó.... Cal foi o verdadeiro motivo para expropiar a Illa. Que relación houbo entre o abandono da casa illán polos Massó a pouco da expropiación e coa chegada dese destacamento militar.... Que pasou con todos os mobles que había na casa de Didio.... E un longo etc que daría para unha profunda investigación e coñecer máis polo miúdo a historia da Illa de Ons antes de pasar a mans do Estado.

Más que Petroglifos: mayo 2013

masquepetroglifos.blogspot.com/2013_05_01_archive.html

miércoles, 15 de mayo de 2013 ... 2.3.1. - Las islas Cíes y el mito de Casitérides, 2.3.2. - Isla de Ons 2.3.3. - Otras evidencias en las Rías Bajas Capítulo II 2.4.

Quizais esta reconstrución que deron de chamar Castro de Cova do Lobo, cos seus muros, sexan os restos da construción feita nos anos 40 como posto de vixilancia. Habería que pescudar máis profundamente.